

KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI ve SOSYO-POLİTİK AÇIDAN TÜRKİYE'DE KENTLEŞME DÖNEMLERİ

EMERGENCE OF CITIES AND THE SOCIO-POLITICAL ASPECT OF URBANIZATION
PERIODS IN TURKEY

Yrd. Doç. Dr. Ensar YILMAZ

Bartın Üniversitesi İİBF

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

eyilmaz@bartin.edu.tr

Arş. Gör. Salih ÇİTÇİ

Bartın Üniversitesi İİBF

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

sciftci@bartin.edu.tr

ÖZ

Kentler tarihsel ve toplumsal koşullar açısından genel bir yerleşim birimi oluşturmasına rağmen, farklılıkları da içinde barındıran bir yapıyı ifade etmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak kent kavramının içeriğinde de değişimler olmuştur. Sosyo-ekonomik değişim ve insan davranışı ile ilgili olarak yaşanan bu değişim süreci, kentleşme kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentleşmenin gerçek manada anlam kazandığı, kentleşmenin son biçimini aldığı dönem Sanayi Devrimiyle başlamıştır. Kentleşmenin kendisi toplumsal ve ekonomik değişimlerin bir sonucu olmasına karşın, siyasal ve toplumsal yapılarla etkileşim içindedir. Batılı ülkelere kıyasla sanayileşme sürecine geç giren Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesindeki siyasi iktidarlarının temel politikası nüfusun kırdaki tutulması ve kentleşmenin önlenmesi yönündedir. Ancak küreselleşen bir dünyada sanayileşmeyle paralel yürüten kentleşmeyi engellemek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye de bu kentleşme süreci içinden geçmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki kentleşme sürecini Düşük Kentleşme Dönemi (1923-1950), Kırsal Çözülme Kaynaklı Kentleşme Dönemi (1950-1960), Kentsel Gelişme Dönemi (1960-1980), Kentsel Dönüşüm Dönemi (1980 ve Sonrası) olarak tasnif etmek ve incelemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kent, kentleşme, Türkiye'de kentleşme dönemleri

ABSTRACT

Even though the cities constitute general allocation units in terms of historical and social conditions, they also reflect structures which incorporate differences. There had been changes in the content of city concept in parallel with socio-economic developments. This transformation period, which occurred as a result of socio-economic changes and human behavior, resulted in the emergence of urbanization concept. The period in which urbanization reached significance and took its final shape, starts with the Industrial Revolution. Even though urbanization itself is a consequence of social and economic changes, it is in interaction with political and social structures. Turkey was involved in the industrialization period later than Western countries and the main policy of political powers before 2nd World War was to keep the population in rural areas and prevent urbanization. However, in a globalizing world, it is not possible to prevent urbanization which grows in parallel to industrialization. In this context, it is possible to classify and review the urbanization process of Turkey as Low Urbanization Period (1923-1950), The Period of Urbanization Based on Rural Solutions (1950-1960), Urban Development Period (1960-1980) and Urban Transformation Period (1980 and later).

Key Words: City, urbanization, periods of urbanization in Turkey

GİRİŞ

Yerleşik düzene geçilmesiyle kentlerin ve kentleşme sürecinin başladığını da söylemek mümkündür. Bu bağlamda tarihin en köklü ve uzun ömürlü kültür ve medeniyetleri, daima kentlerde ortaya çıkmıştır. Tarihin tüm evrelerinde kentler, ticaret, sanayi ve eğitimi örgütleyen medeniyetlerin öncülüğünde kurulmuştur. Tarihi süreç içerisinde, dünyanın her tarafında kentler, parçası oldukları toplumun karakteristik özelliklerini taşımışlardır. Dolayısıyla kentlerin, tek başlarına var olan bir topluluk olarak ele alınması zordur.

Ekonomik, sosyal ve siyasi değişim süreçleri, kentlerdeki yaşamı sürekli olarak etkilemekte, kentlerin yenilenmesi ve planlanması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Sadece ulusal değişimler değil küreselleşme de bu ihtiyacı hızlandırmakta ve şekillendirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyüyen kentleri hızlı bir değişim sürecine girmekte, bu durum ise kentsel dönüşümü ön plana çıkarmaktadır.

Türkiye’de, başta kırsal ve kent kesiminin hızlı nüfus artışı olmak üzere, yine kırsal kesimde tarımsal teknoloji ve üretim alanındaki köklü değişimlere bağlı olarak nüfusun iç göçler yoluyla kent merkezlerine yönelmesi sonucu yoğun bir kentleşme olayı yaşanmıştır. 1950’lerde bu sebeplerle başlayan ve izleyen yıllarda ulaştırma araçlarının ve kolaylıklarının gelişmesi ve sanayileşmeyle daha da hız kazanan süreç, kentlerde özellikle belli merkezlerde nüfusun giderek artmasına yol açmıştır.

Türkiye’deki kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapısını, değer ve normlarını değiştiren ve biçimlendiren temel öğelerden biri olmuştur. Kentleşmeyle birlikte yeni bir sosyalleşme ve siyasallaşma süreci başlamıştır. Bu nedenle kentleşme, yalnız, tarımdaki değişimlerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişim sürecinin de bir göstergesi olmuştur. Kentleşme aynı zamanda çağdaşlaşmanın da bir ölçüsüdür ve bu anlamda kentleşmeyle siyasal katılım arasında yakın bir ilişki söz konusudur.

Türkiye’de kentleşme olgusu (unsuru) birçok gelişmiş ülkelerden farklılık gösterir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme ile başlayan ya da sanayileşmeyle paralel gelişen kentleşme görülürken, Türkiye’de tarımın makineleşmesi sonucu kırdan kente göç hareketleri yaşanması, kentleşme olgusunun başat özelliği haline gelmiştir.

Sosyo-ekonomik yapısını oluşturamamış kentlere olan söz konusu göç hareketleri ile kentler, birçok sorunun temelini oluşturmuştur. Kentlerde, hizmetler ve alt yapı yetersizdir. Kente gelen nüfusun, kent ve kentsel yaşam konusunda bilgisi yoktur. Göçmen nüfusun kente plansız yerleşmesi zaten donanımsız olan kentlerin standardını da düşürmektedir. Kente göç edenler ilk önce barınma ihtiyacını gidermek istemektedirler. Ucuz ve yeterli konutların olmayışı, kentlerde gecekondu mahallelerinin kurulmasına neden olmuştur. Yine bölgelerarası dağılımında önemli bir dengesizlik gösteren kentleşme, sanayi ve hizmet olanaklarının aşırı merkezleşmesinden ötürü, bazı yerlerde yoğunlaşma eğilimi göstermiş ve bazı kentlerin aşırı büyümesine yol açmıştır.

Türkiye'nin 1945 yılında yaklaşık 20 milyon olan nüfusu, 2007'de 70 milyona çıkmıştır. 1945'te kent olarak adlandırılabilen yerleşimlerde ortalama 5 milyon insan yaşarken bu gün 40 milyonu aşkın kişi kentlerde yaşamaktadır. Türkiye bu süreçte, nüfusunun %25'i kentlerde yaşayan tarım ağırlıklı bir ülkeden, %70'i kentlerde yaşayan, daha da önemlisi kent kökenli faaliyetlerin ve kararların belirleyici rol oynadığı bir ülkeye dönüşmüştür ve bu dönüşüm her yönüyle son derece büyük çaplı bir dönüşüm olarak görülmektedir. Kentleşme süreci bu yönüyle salt nüfusun mekânda yer değiştirmesini aşan bir değişim sürecini işaret etmekte ve bu süreç, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzeylerde bir dizi çarpıcı değişimle birlikte yaşanmaktadır.

Elbette ki kentleşme süreci sorunsuz yaşanmamıştır. Kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunlara kimi zaman toplum kendiliğinden, önceden tasarlanmamış çözümler geliştirmiş, kimi zaman da bu sorunlara otoriteler katında çözüm aranmıştır. Türkiye'nin yaşadığı yarım yüzyılı aşkın kentleşme deneyiminin belki de en temel özelliği, bitip tükenmek bilmeyen bir değişimin yıkıp yeniden kurma sürecini içinde barındırmasıdır. Yalnızca nüfus verilerine bakmak bile Türkiye'nin yaşadığı dönüşümler hakkında fikir edinmek için yeterli olacaktır. Bu dönemde Türkiye sadece yapısal dönüşümlerini tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda bu sürecin gündeme getirdiği büyük çaplı uyum sorunlarının da üstesinden gelebilmek için ciddi uğraşlar vermiştir.

Kentleşme olgusu tek başına ele alınabilecek bir süreç değildir. Toplumun ekonomik, politik, kültürel yapılarıyla ilişkili bir süreç olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin yaşamış olduğu değişim sürecinde de kentleşme olgusunun politik süreçlerle de ilgisi kurularak dönemler itibariyle ele alınması mümkün görülmektedir.

1. KENT ve KENTLEŞME

Dünyanın farklı uygarlık alanlarında ortaya çıkan kentsel yaşam, tarihsel ve toplumsal koşullar açısından genel bir birim oluşturmasına rağmen, farklılıkları da içinde barındıran bir yapıyı ifade etmektedir. Bunu söz konusu yaşam yerlerine verilen ve değişik anlamlara gelen isimlendirmelerde de görmek mümkündür. Bu bağlamda kent, uygarlık anlamında, Yunanca'da polis, Fransızca'da cite, Arapça'da Medine, Almanya ve Saksonya'dan İskandinavya'ya kale ya da oturma alanı anlamında burgh ya da borough, Latince'de ise yurttaşlık anlamında urbs ve civitas (Benevolo, 1995: 19) kelimeleriyle isimlendirilmiştir.

Sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak kent kavramının içeriğinde de değişimler olmuştur. Eski dönemlerde kale ve sur, kent kavramını tanımlamada önemli bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Oysa bugün kent kavramının tanımlanmasında istihdam yapısı, ekonomik etkinlik ve nüfus yoğunluğu gibi farklı ölçütler kullanılmaktadır. Her bilim dalı veya her yaklaşım ayrı bir ölçüt kullanılarak kenti tanımlamaya çalışmıştır. Bunlardan en sık kullanılanı nüfusu dikkate alınarak yapılan demografik olanıdır. Kent bilim dalları ve coğrafya, kenti belli bir nüfus büyüklüğüne erişmiş yerleşkeler olarak

tanımlar. Kent, kendine özgü bir iş-güç biçimi, toplumsal örgütü ve belli bir yerleşik kültürü bulunan çok nüfuslu yerleşmeler olarak tanımlanmaktadır (Sencer, 1979: 4).

Genel anlamda kent, bir uygarlığın dayandığı temel referansları ve ilişkileri somut olarak içinde barındıran bir yerleşim birimi veya bir yer olarak ele alınmaktadır. Kent, kentli insanların oluşturduğu bir yerleşim birimidir. Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tüm üretimin denetlendiği, dağıtımın koordineli olarak yapıldığı ve belirli bir üretim biçiminin beraberinde getirdiği ilişkiler çerçevesinde nispeten heterojen sayılan ve bütünleşmeye doğru evirilen yerleşme birimi olarak tanımlanmaktadır (Kartal, 1978: 5).

Kentleşme olgusuna ilişkin kaynaklarda, kentleşmenin öğelerini; kırdan kente göç, kentlerin demografik ve mekânsal büyümeleri; sosyal, ekonomik, kültürel ve davranışsal yaşam biçimlerinde görülen değişmelerin oluşturduğu üzerinde durulmaktadır. Aslında kentleşmenin ana öğesinin değişme süreci olduğu anlaşılmaktadır. Bu sürecin kapsamını; tarımdaki değişmeler, işgücünün tarımdan sanayiye kayması, kentlerin nüfus ve mekân bakımından büyümeleri; bunlara koşut olarak insan davranışlarındaki değişmeler, görüş ve düşünce farklılaşması oluşturmaktadır. O halde sosyo-ekonomik değişme ve insan davranışı ile ilgili olan kentleşme süreci, yeni bir kavramın gelişmesine ve ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çakır, 2007: 41).

Şehirleşme anlamında da kullanılan kentleşme; ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci (Keleş, 1998: 80) olarak tanımlanır.

Kentleşme, iki ucu olan bir çözülme, yoğunlaşma ve akım olayıdır. İki uçtan birisi kırdır, ötekisi de kent. Çözülme kırdadır. Yoğunlaşma ise kentte gerçekleşmektedir. Çözülmenin ve yoğunlaşmanın özelliklerine uygun ve bunlara bağımlı biçimde, akım da kır ile kent arasında olmaktadır. Bu üç olgu, yani kırdaki çözülme, kente yoğunlaşma ve kır ile kent arasındaki akım bir bütünün parçalarıdır. Birbirlerinden ayrı olarak düşünülemezler. Bunların birbirlerine bağlı olarak zaman içindeki işleyiş biçimi, bir ülkedeki kentleşme sürecinin işleyiş biçimini oluşturur (Kartal, 1983: 33).

Çağımızda küresel bir olay niteliği taşıyan kentleşme, kendi içerisinde çeşitlilik gösteren bir süreçtir. Öncelikle demografik bir olaydır. Nüfusun kırdan kente göçmesi veya yer değiştirmesi biçiminde beliren ve toplumsal nüfus yapısını değiştiren bir hareketlenme olayıdır. Yine kentleşme, işgücünün tarımsal üretim uğraşlarından tarım dışı etkinliklere kaymasına bağlı olarak ekonomiyi değiştiren bir etkiye sahiptir. Kentleşmenin belki de en belirgin özelliği toplumsal ve kültürel değişme süreci olmasıdır. Kentleşme aynı zamanda, kentsel yerleşmelerin büyüyerek yeni biçimler almasına yol açarak yeni kent alanları ve alt yapı hizmet sorunları yaratan bir fiziksel yerleşme sürecidir.

2. KENTLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Carl O. Sauer'in ifade ettiği gibi, biriktirme ve bir yere yerleşme, insanın özgün özelliklerinden biridir. Kent basit bir yerleşim yeri değildir. Bir şeyleri içinde barındıracak ve ona hayat verecek, insanları ve kurumları cezbetmesi gerekir. Ebenezer Howard'ın kenti tanımlarken miktatsız sözcüğünü kullanmasının gerekçesi budur (Mumford, 2007: 106).

Begel, bazı uzmanlardan tarafından ortaya atılan, ilk kentlerin ilkel birer köy olduğunu ve sonra yavaş yavaş kentsel merkeze dönüştükleri iddiasını kabul etmez. Sırf nüfus artışıyla kente dönüşmüş neolitik bir köy bulunduğu dair kanıt da yoktur. Yalnız ilkel çağlarda kırsal topluluklar kısıtlı da olsa bir gelişme göstermişlerdir (Begel, 1997: 8).

İlk kentsel merkezin, bir pazar yeri değil, tanrılara ve doğal güçlere tapınılan törensel bir bölge olduğu görüşü yaygındır. Bookchin, aslında ilk kentlerin ideolojilere dayalı yaratılar olduğunu ileri sürer. Oysa çağdaş görüş kenti ticari bir girişim olarak ele alır. Bu görüşe göre bütün kentler, mali ve ticari bir uğraşın sonucudur. Zaten ilk kentlerde de el sanatları son derece gelişmiştir. Bu ilk kentlerde, kent içinde değiş tokuşun ötesinde bir iç pazar yeri bulunamamıştır (Bookchin, 1999: 56).

Kentlerin ortaya çıkışı üzerine Childe'in yaklaşımı birçok araştırmacı için temel oluşturan bir açıklama olmuştur. Childe, M.Ö 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndus vadisinde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri kentsel devrim olarak değerlendirmektedir. Childe'in kentsel devrim olarak nitelendiği gelişmelerin, coğrafya ve toplumsal ilişkiler açısından, Doğu uygarlıklarında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yakın dönemlere kadar kentle ilgili yapılan çalışmalarda bu konuda farklılık olmadığı görülmektedir. Yine Childe'in belirttiği gibi arkeolojik bulgular sadece tek bir kültürün değil, ayrı ayrı neolitik kültürlerin varlığını ortaya koymaktadır (Childe, 1990: 41).

Eski Mezopotamya kentleri, genel görünüşleri itibarıyla etrafı surlarla çevriliydi. Eni iki buçuk metreyi geçmeyen dar sokakları, iki ya da üç katlı evleri, damları, iç avlularıyla ve Müslüman kentlere tepeden bakan cami minaresi gibi tüm kente hâkim zigguratı olan bir kent görünümündeydi. Etrafı surlarla çevrili, geniş alana sahip tapınak bölgesinin ardında, daha küçük ibadethanelerin ve tapınakların ev sakinlerine hizmet sunduğu, irili ufaklı ama birbiriyle adeta iç içe geçmiş bir dizi mahalle uzanıyordu. Eski Mezopotamya'da her yurttaş, bir tapınağa ve tapınağın tanrısına aitti ve onun için çalışıyordu. Firavunlar döneminin Mısır'ında kentler, nüfusun büyük bir bölümünü barındırmaktaydı. Aşağı Mısır diye tabir edilen Nil'in kuzeyinde kentler birbirinden bağımsızdı. Yurttaşları serflüğün kısıtlamalarından azade olan, istediği gibi seyahat edebilen, özel işler yapabilen, kendi kendine az çok yönetebilen birimlerdi. Bu durum Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, Ortaçağ Avrupası'ndakine benzer bir merkezi denetimden uzaklaşma ve bir bağımsız kent yönetimi sürecine benzemektedir. İnsanlık, kentlerin ortaya çıkmasıyla ilkelikten uygarlığa, düzensiz toplumdan düzenli topluma geçmiştir. Bu dönemde kenti belirleyen değer politiktir. Kenti bir anlamda

iktidarlar yaratmış ve siyasi iktidar kendi temellerini bu kent üzerine kurmuştur. Eski çağda kent hem toprağın örgütlenmesine hem de kurumsal ilişkilere hâkim olmuştur (Bumin, 1998: 26).

Antik kentin temel özelliği ise, etrafındaki kırsal kesim için ekonomik, hukuki ve kültürel bir merkez oluşturmaktır. Bu dönemde kentlerin oluşumunda daima bir din merasimi söz konusu olmuştur. Yunan sitelerinin bugünkü devlet dediğimiz kuruluşa yakın bir yapıya sahip olduğu söylenir. Yalnız, bugünkü kentlere ve devletlere nazaran çok daha küçük yerleşim yerleriydi. Antik dönemde Site; sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri birliği ayrı, bağımsız hukuki ve siyasi düzene sahip bir yerleşim alanıydı. Tarihi kronolojide Helenistik dönem olarak adlandırılan bu dönemin sonunda Polis, özelliğini ve önemini kaybetmeye başlamış ve milattan önce birinci yüzyıldan itibaren Roma Kentleri, kentsel gelişim sürecinde dikkat çekmeye başlamıştır (Aktaran Mazi, 2008: 42).

Ortaçağ kentlerini ortaya çıkaran nedenlerin başında ise ticaretin gelişmesi gelir. Özellikle onuncu yüzyıldan itibaren Avrupa'da ticaretin canlandığı görülür. Ticari büyümenin en önemli sonuçlarından biri kente göçün artması ve kent nüfusunun artmasıdır. Ticaretin gelişmesi ile beraber limanlar başta olmak üzere yol kavşakları, nehir ağızları ve diğer elverişli yerlerde kentler oluşmaya ve var olanlar büyümeye başlar (Huberman, 2003: 39-40). Ticaret için uzun yolculuklara çıkan tüccarlar, bu seyahatleri sırasında sığındıkları dinsel ve kale kentlerinin etrafında kurulan yeni yerleşim yerlerinde konaklamışlar ve buraları kısa süre içinde çekim merkezi haline getirerek zengin bir kente dönüştürmüşlerdir. Ortaçağ kentlerinin oluşumunda, rahiplerin ve soyluların yanında, toplumsal ve siyasal yaşamda etkinliği olan yeni bir sınıfın yaratılmasında da ticari hayatın, kentlerin gelişimine yaptığı katkı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür (Karakaş, 2001: 127).

Düzenli ve yasal olarak korunan ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte on yedinci yüzyıldan sonra aşırı kentleşme başladı. Kentler yatay olarak değil dikey olarak büyüdü. Özellikle on yedinci yüzyıldan sonra bu uygulama evrenselleşti. Çok katlı evlerin sistemli inşası başladı. Kentlerde, bazen sekiz, on katlı, hatta daha yüksek binalar yapıldı. Mekân konusundaki bu rekabetin yarattığı baskı kentlerde toprak değerinin artmasına neden oldu. Yine bu dönemde yaya yollarının, yoğun trafik anayollarıyla ayrılması gündeme geldi. Çünkü kentin en önemli simgesi ve temel unsuru haline gelen bulvar, kentin cazibe noktası oldu. Bundan sonraki dönemde, on dokuzuncu yüzyılda, icatlar ve sanayileşmenin baskısıyla beraber, bu yeni güç kendisiyle birlikte kenti de büyüttü. Üretim araçlarının farklılaşması ve buna bağlı olarak uzmanlaşabilen bir grubun doğması, makinelerin gelişmesi beraberinde küçük zanaatların sonunu getirerek üretimi fabrikalara taşıdı (Niray, 2002: 7).

Kentleşmenin gerçek manada anlam kazandığı, kentleşmenin son biçimini aldığı dönem Sanayi Devrimiyle başladı. Sanayi öncesi dönemde ticaret, kentin büyümesinde yavaş seyreden bir süreç oldu. Çünkü daha önceki çağda kent hem yapısından hem de geleneklerinden kaynaklanan bir dirençle karşılaştı. Ancak sanayileşmeyle birlikte kent için geçerli olan bazı değerler ve ahlaki anlayışlar da değişmeye başladı. Artık Sezar değil, para her şeydi (Mumford, 2007: 500). Sanayi devrimi ile birlikte

şehirleşme en önemli demokratik ve toplumsal hareketlilik odağı olmaya başlamış ve toplum yapıları şehir ağırlığına doğru kaymaya başlamıştır (Sezal, 1992: 12-13).

Kenti çevreleyen surun yıkılmasıyla birlikte kentin sınırsız büyüme ve yayılması üzerindeki toplumsal denetim ortadan kalktı. Önce özel, sonra da kamusal taşımacılığın hızlanması, değişimi ve bir bütün olarak kentin dönüşüm hızını arttırdı (Mumford, 2007: 509).

Küreselleşme süreci ile birlikte kentlerin dünya haritasındaki konumlarını belirleyen ilişkiler hızla değişmiş, bazı kentler yükselirken bazıları da hızlı bir düşüş sürecine girmiştir. Bu süreç kentlerin gelişimini belirleyen dinamikler açısından da bir dizi değişikliğe yol açmıştır. Küresel dünya için vazgeçilmez olan uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketliliğinde kontrol ve komuta merkezlerini barındıran, uluslararası sermayenin dünya çapında dolaşımına yön veren kentler ön plana çıkmıştır. Bu süreçte kentler üretim merkezi olma işlevlerinden sıyrılmışlar ve sanayi, kenti tanımlayan temel öge olma niteliğini yitirmiştir. Artık günümüz kentlerini tanımlayan temel faktör, sundukları hizmet, iletişim, haberleşme, vb. olanaklardır. Diğer yandan küreselleşme, kentler arası rekabeti hızlandırmış ve kentler yepyeni ekonomik, politik ve kültürel roller yüklenmiştir (Işık, 1999: 166). Kentler artık günümüzde ekonomisiyle, kültürüyle, sosyal ve siyasal yapılanmasıyla ön plana çıkan birimler olmuşlardır (Aslanoğlu, 1998: 142).

3. SOSYO-POLİTİK AÇIDAN TÜRKİYE'DE KENTLEŞME DÖNEMLERİ

Türkiye'de kentleşme hareketinin gelişimi incelendiğinde 1950 öncesi ve sonrası yıllar olmak üzere farklı dönemlerden söz etmek mümkündür. 1950'ye kadar çok yavaş artış kaydeden kent nüfusu, bu tarihten sonra özellikle kırsal alanlardan kaynaklanan çözülmenin, kentlere yönelik yoğun göçlere neden olması sonucunda hızlı bir artış sürecine girmiştir. 1950'den sonra makineli tarıma geçilmesiyle artan ve kırdan kente yönelik göçlerin şekillendirdiği bu hızlı kentleşme, günümüzde de devam etmektedir. Başlangıçta sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgelere yönelik olan bu göçler, bugün farklı nedenlerle daha geniş alana yayılmış durumdadır.

3.1. Düşük Kentleşme Dönemi (1923-1950)

Türkiye'de bu dönemde kentleşme hızı oldukça yavaş gerçekleşmiştir. Kentlerin nüfusu genellikle kentlerde yaşayanların doğum-ölüm oranlarıyla artış veya azalış göstermiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde nüfus açıklarını gidermek ve düşük bir yoğunlukla da olsa ülke topraklarını besleyerek kalkınmanın güdücü ögesi olacak bir nüfus kaynağı yaratmak amacıyla yönelik bir politika izlenmiştir. Nüfusu arttırmaya yönelik bu politika uyarınca bir yandan ölümlerin azaltılması bir yandan da doğumların artırılması yolunda uygulamalara girişilmiştir. Böylelikle toplumda yüksek doğurganlık eğilimi etkinlik kazanmış ve Türkiye nüfusu hızlı bir gelişme temposu yaşamıştır (Sencer, 1979: 38).

Örneğin 1927'de 3 milyon 306 bin olan kent nüfusu 1935'te 3 milyon 800 bine yükselmiştir. Kentsel nüfusta görülen bu son derece önemsiz artış, doğal olarak etkisini kentsel nüfus oranında da göstermiş ve 1935'te % 21 olan kentsel nüfus oranı 1935'te ancak % 23,5'e ulaşabilmiştir. 1935 yılında

Türkiye'nin nüfusu 16.158.018 olarak hesaplanmıştır. 1945 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 18.790.174 olarak açıklanmıştır. Bu verilerin önemli yanı bu düşük artışın kırsal alanlardan kaynaklanan göçlerle değil, büyük ölçüde kentlerin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak gerçekleşmesidir (Işık, 2005: 61).

Siyasi iktidar bu dönemde nüfusun belli bölgelere yayılması için bazı yöntemler geliştirmiştir. Ankara'nın Başkent yapılması, Anadolu'nun birkaç kentinde fabrikalar kurulması dışında birçok kent ve kasabanın Başkent ve İstanbul ile ulaşım bağlantılarının kurulmasına çalışmıştır. Sanayi kuruluşlarının hemen hemen çoğu Marmara ve Ege Bölgesi dışında, nüfusu on bini aşmayan ve demiryolunun geçtiği yerleşim yerlerinde kurulmuştur (Keleş, 2008: 406).

Bu dönemin temel özelliği ülke bütününde güçlü bir kentleşme hareketinin bulunmamasıdır. Ancak bu dönemde yaşanan nüfus artışı, sonraki yıllarda Türkiye'de yapısal değişimlerin göstergesi olacak kentleşme hareketinin kaynağını oluşturmuştur.

3.2. Kırsal Çözülme Kaynaklı Kentleşme Dönemi (1950-1960)

1950'ye kadar fazla bir gelişme göstermeyen kentleşme hareketi 1950'li yıllardan sonra Türkiye'nin en ciddi meslelerinden biri haline gelmiştir. Tabi ki bunu ülkenin hatta dünyanın içinde bulunduğu siyasal durumdan ayrı düşünmemek gerekir. II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de demokrasi, insan hakları, refah devleti ilkeleri ön plana geçmiş ve ülkenin siyasal durumunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Çok partili döneme geçiş gerçekleşmiş ve Demokrat Parti ile beraber önceki döneme damgasını vuran devletçi politikalar, yerini liberal söylemlere bırakmaya başlamıştır. Ekonomik politikadaki değişim kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlere de yansımıştır. Ekonomideki bu liberalleşme ülke içinde nüfusun hareketlenmesini sağlayarak kentleşmeyi hızlandırıcı etki yapmıştır (Niray, 2002: 12).

Çok partili siyasi hayata geçiş döneminin ilk yılları Türkiye'nin kentleşmesinde ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye, 1950-1960 yılları arasında, tarihinin ilk yoğun ve hızlı kentleşme hareketlerine sahne olmuştur. 1950'de 5 milyon 244 bin olan kentli nüfus, 10 yılda % 69 oranında artarak 1960'da 8 milyon 860 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Kentli nüfusun toplam nüfus içindeki payının da aynı dönemde % 25,1'den % 31,9'a çıktığı belirtilmiştir. Bu dönemde kentli nüfus artışı en yüksek düzeyine 1950'lerin ilk yarısında ulaşmıştır. 1945-1955 yılları arasında binde 22,5 olan kentli nüfus artış hızı, 1950-1955 döneminde binde 55,6'ya çıkmıştır (Başol, 1984: 61).

Bu döneme özellikle tarımdaki yapısal ve ekonomik dönüşümler damgasını vurmuştur. Dış yardımlar sonucu tarımda traktörün kullanılmaya başlanması, kentsel nüfusun artmasının sebebi olarak görülmektedir. Bu dönemde toplam nüfus 20.947.000'den 27.755.000'e çıkmış ve kent nüfusu %19'dan %23'e yükselirken, kır nüfusu %81'den %77'ye gerilemiştir. Köyden kente olan göçün sebebinin tarımda yaşanan makineleşme olduğu söylenmektedir. 1945'te 1.156 olan traktör sayısı, 1950'de 16.585, 1952'de 31.145 olmuştur (Özer, 2004: 55).

Tarımın makineleşmesi, toprakta fiilen çalışan işgücünün yerini belli oran içinde makinenin alması anlamına gelir (Keleş, 1961: 34). Bir traktörün tarımdaki etkin insan gücünün ne ölçüde yerini aldığı konusunda değişik hesaplamalar yapılmıştır. Kentsel nüfusun 1950 yılından günümüze kadar yaklaşık olarak 40 milyon artmış olduğu göz önüne alınırsa, traktörün etkisinin çok büyük olduğunu belirten Keleş (2008: 73); traktörün kentleştirdiği köylü sayısının bu dönem içinde ortalama 8 – 9 milyon civarında olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla tarımda makineleşme, kentleşmeyi hızlandıran etmenlerin başında gelmektedir.

Bu dönemin öne çıkan sorunu, kişilerin ekonomik gelirleriyle uyumlu yeterli sayıda konutun sağlanamamasıdır. Hızlı kentleşmenin yarattığı konut ihtiyacının karşılanmamasının sebebi olarak da İkinci Dünya Savaşı tehdidi altında konut yapımına kaynak ayrılmamış olması belirtilmiştir. Düzenli işi ve geliri olmayan, köyden kente göçmüş gruplar çoğunlukla hazine toprakları üzerinde gecekondulara başlamışlardır. Bu gelişimin, toplumu konut ihtiyacı açısından ilginç bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bıraktığı söylenmektedir (Tekeli, 2009: 119). Siyasi iktidar bu gruplara kendisinin meşru gördüğü yollarla konut sağlayamamıştır. Fakat demokratik süreç içinde, gecekondularda oturanların seçmen olarak pazarlık gücü elde etmeleri de siyasi iktidar açısından varlıklarını koruma ve kendilerini güvence altına almalarına olanak sağlamıştır.

Türkiye’de ilk defa İkinci Dünya Savaşı yıllarında gündeme gelen gecekondulaşma yıllar içinde ülkenin siyasi hayatında önemli bir konu olmuştur. 1948 yılında ülkemizde 25-30 bin gecekondunun bulunduğu belirtilirken, 1953 yılında bu rakam 80 bine çıkmıştır. Yine bu dönemde 6188 sayılı yasa ile gecekondulara yasal af getirilmiş ve bunun sonucunda 1960 yılında gecekondular sayısının 240 bine çıktığı belirtilmiştir (Keleş, 2008: 583).

1950-1960 yılları arasındaki kentleşmeyle yaşanan dönüşüme birçok kent hazırlıksız yakalanmış ve sonuçta bu yıllar ulaşımdan yerleşime birçok alanda marjinal, plansız, düzensiz bir görüntünün kentlere yerleşmeye başladığı yıllar olarak görülmüştür.

2.3. Kentsel Gelişme Dönemi (1960-1980)

Türkiye’de 1960 yılı önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonucunda yürürlüğe giren 1961 Anayasa’sının kentleşmenin izleyeceği yol açısından önemli değişiklikler içermiştir. Anayasa’da sosyal devlet ilkesi kabul edilerek, refah devleti anlayışı getirilmiştir (Soysal, 1969: 29). Bu anlamda siyasal iktidarlar, halkın sadece klasik haklarını sağlamakla değil, maddi ihtiyaçlarını karşılamakla da kendilerini görevli görmeye başlamışlardır. 1961 Anayasası’nın 49. Maddesinde, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut gereksinmelerini karşılamak için önlem alınacağı belirtilmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’de kentleşmenin hızlandığını görülmektedir. Söz konusu dönemde, bir yandan mevcut kentlerin nüfusu hızla artarken, diğer yandan da, çok sayıda yerleşkenin kent statüsü kazandığı yıllar olmuştur. 1960’a kadarki dönemde kent yerleşmelerinin sayısı 66’dan

102'ye, 50 binden fazla nüfuslu kentlerin sayısı 5'ten ancak 11'e yükselirken, bu dönemde kent sayısı 147'ye, orta ve büyük kentlerin sayısı 27'ye çıkmıştır. 1960-1975 yılları arasındaysa kent sayısı 288'i bulurken, nüfusu 50 binin üstündeki kentler 65'e, 100 binden fazla nüfusa sahip kentlerin sayısı 36'ya ulaşmıştır (Sencer, 1979: 73). Bu dönem, Türkiye'de güçlü bir kentleşme eğiliminin gözlemlendiği ve hızlı bir kentleşme sürecinin yaşandığı yılları kapsamaktadır.

Türkiye'de kentleşme sürecinde rol oynayan güçler arasında en etkin olanı, nüfusu harekete geçirdiği gibi aynı zamanda da hızlandırıcı etki yapan iletici güçlerdir. Kentlerin ve bu kentler arasında bazılarının çekiciliğini sağlayan iletici güçler, gerekli ulaşım ve taşınım kolaylığı sağlamıştır. Bu dönemde ulaşım araçlarındaki gelişmeler ve ulaşım politikasındaki değişimler de kentleşmeyi hızlandırıcı etki yapmıştır. Bu dönemde demiryolları ağırlıklı alt yapı stratejisinden, karayolları ağırlıklı alt yapı stratejisine geçilmiştir (Tekeli, 1998: 12). Sanayileşmenin hızlanması ve sanayileşme stratejisinin yeniden tanımlanması, kentlerin nüfuslarının aşırı artması, kentlerin belediye sınırları dışına taşarak büyümesi ve kentsel ulaşım araçlarının sayı ve çeşitlerinin çoğalması (Osman, 1998: 142) gibi etkenler, bu dönemde kentleri biçimlendirmiştir.

Kentlerde nüfus yoğunluğunun yanı sıra trafik yoğunluğunun da başladığı yıllar olan bu dönemde, trafikten kaynaklanan hava ve gürültü kirliliği ilk defa kentlerde sorun haline gelmiştir. Çünkü nüfusu iki yüz bin iken hava kirliliği sorunu yaşanmayan Ankara'da, nüfusu milyonun üzerine çıkınca hava kirliliği görülmeye başlanmıştır. Metropoliten ölçekteki tek kent olan İstanbul'a bu yıllarda Ankara ve İzmir de eklenmiştir. Kentlerin belediye sınırları içine sığmaması sonucu, tek belediyenin denetimindeki kentlerin yanında birçok belediyenin yönetimindeki kentler de bu yıllarda ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2009: 122).

Ekonomik alanda ortaya çıkan değişimlerin yanı sıra, yüksek doğum ve ölüm hızları nedeniyle düşük oranda gerçekleşen nüfus artışı yerine, tıptaki yenilikler sonucunda ölüm hızının gerilediği gözlenmiştir. Böylece yüksek bir nüfus artışının egemen olduğu bir dönem yaşanmaya başlanmış ve kırsal kesimdeki hızlı nüfus artışı, makineleşmenin etkisi ve toprak dağılımındaki dengesizliklerin, 1970'den sonra kırsal nüfusu kentlere iten temel faktörler olarak kabul edilmiştir. Bu dönem öncesinde yalnız başkent Ankara'da yaşanan yıllık % 6'lık nüfus artış hızı, Türkiye'nin tüm büyük kentlerinde yaşandığı görülmüştür. Kırsal kesimde, 1970'den itibaren ortaya çıkan bu gelişmelere karşılık, yine aynı tarihten itibaren Türkiye'nin hızlı bir sanayileşme içine girmesi kentleşme hareketlerinde çekici faktörler olarak bilinen koşulları hazırlamıştır. Bu tarihten sonra gerçekleştirilen sanayi yatırımlarının genellikle büyük kentlerde kurulmaları kırsal nüfusun başta İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlere göç etmelerine neden olmuştur. 1950'den itibaren hızlanan kentleşme, 1960-1970 döneminde de devam ettiği ve 1960'ta 8.859.731 olan kentsel nüfus, binde 43,5'lik artışla 1970'te 13.691.101'e yükseldiği belirtilmiştir. Bu artışa bağlı olarak kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 31,9'dan % 38,5'e ulaşmıştır. Kentsel nüfus artışı da 1960-1970

döneminin ilk yarısında binde 39,7'ye 1965-1970 döneminde ise binde 47,3'e çıkmıştır (Işık, 2005: 62).

2.4. Kentsel Dönüşüm Dönemi (1980 ve Sonrası)

Türkiye’de 1980 ve sonrası, birçok yönden değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Ülkemizin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olarak yaşanan kentleşme hareketinin bu dönemde farklı boyutlar kazandığı görülmüştür.

1980 sonrası serbest piyasa koşullarının işlerlik kazanması, özellikle kentlerdeki sınıflar arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Bu durum, kentle bütünleşme sürecini olumsuz etkileyerek, grupların içe kapanık cemaatlere dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle 90’lı yıllarda büyük kentlerin gecekondulu bölgelerinde bu dönüşümün, farklı boyutlar kazanıp siyasi alana yansıdığı da bilinmektedir. Kentleşme açısından bu dönemde 3 önemli gelişme yaşanmıştır. Birincisi; Toplu Konut İdaresi’nin kurulması, ikincisi; İmar İskân Bakanlığı’nın kaldırılması, üçüncüsü de; 1983-84 yılında çıkarılan yasalarla belediyelerin kaynaklarının önemli derecede artırılması, merkezi yönetim denetiminin bir ölçüde azaltılması ve imar planı yapımına ve onanmasına ilişkin yetkilerin belediyelere devredilmesidir. Yine bu dönemde İstanbul, İzmir, Ankara gibi kentler 3030 sayılı yasa gereği “Büyükşehir” statüsü kazanmışlardır (Tekeli, 1998: 23). Mahalli İdareler üzerindeki merkezi denetimin azalması bu dönemin kentleşme hareketini şekillendiren en önemli özelliktir. Bir önceki dönemde kentsel hayatın belirlenmesinde merkezden alınan politikalar etkili olurken, bu dönemde kentsel hayat merkezi politikaları belirlemiştir.

1980 öncesinde kent çevresinde kurulan küçük ve büyük sanayi bölgelerinin kent merkezlerine etkisi, bu yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Kent merkezlerinde üretim yapılan alanlar boşaltılmış; bunun yanında bankacılık, finans hizmetleri, kamu ve özel hizmet kurumları ile denetim kurumları kent merkezlerinde görülmeye başlamıştır. Sanayi ve iş alanlarının kent mekânlarındaki dağılımında olan bu değişimler kent ölçeğinde ve ulaşımın örgütlenmesinde de değişimlere neden olmuştur. Ayrıca kent merkezindeki bu durum konut alanlarında da değişimlere neden olmuştur. Özel otomobillerin yaygınlaşmasıyla birlikte kentin çevresini oluşturan gecekondulu halkaları aşarak merkeze uzak alanlarda yüksek gelir gruplarının yerleşkeler kurmaya başladıkları görülmüştür (Tekeli, 2009: 132).

Kentsel nüfus artış hızı incelendiğinde, 1980-1985 döneminde yönetsel yapıdaki değişimlerin de etkisiyle binde 62,6 olan kentsel nüfus artışı, 1985-1990 döneminde binde 43,1'e, 1990-2000 arasında da binde 26,8'e gerilemiştir. Kentsel nüfusun artış hızında görülen bu azalmaya rağmen, kent nüfusu 1990'larda 40 milyonu aşmış ve toplam nüfus içindeki payı % 65'e yükselmiştir. 1985 yılından itibaren, azalan kentsel nüfus artışı kadar; dikkati çeken diğer olgu ise kentleşmenin coğrafi boyutu ve dinamikleri ile ilgilidir. Yukarıda açıkladığımız ve 1980 yılına kadar ortaya çıkan kentleşme hareketleri, 1980 sonrasında da devam etmiştir. Başka bir anlatımla, artık geleneksel kentler

diyebileceğimiz İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi kentlere yenileri eklenmiştir. Konuya kentlerin nüfus artış hızları açısından baktığımızda, son dönemde kentleşmenin Türkiye’de esas olarak üç alanda hızlandığı açıkça görülür. Bunlar, Doğu ve Güneydoğu, Akdeniz kıyıları ve Marmara Bölgesi’dir. Kentleşmenin coğrafi açıdan sahip olduğu bu farklılığın yanı sıra, bu üç bölgedeki kentleşmenin temel dinamikleri de çok farklıdır. Son dönemde Türkiye’de kentleşmeye damgasını vuran en önemli unsurların terör olayları, turizm ve sanayi olduğu gözlenmiştir (Işık, 2005: 65).

1980’li yılların başından itibaren ortaya çıkan yeni siyasal dengeler ve ekonomik yapılanmalar kentleşmede yeni bir dönemi başlatmıştır. Şengül, 1980’den öncesi kentleşme sürecini “emek gücünün kentleşmesi” olarak isimlendirilirken, siyasi iktidarların büyük miktardaki kaynakları başta alt yapı, ulaşım, konut gibi alanlara yöneltmesinden dolayı bu dönemdeki kentleşmeye “sermayenin kentleşmesi” olarak adlandırmıştır (Şengül, 2009: 138). Çünkü bu dönemin kentleşme sürecindeki en önemli gelişme sermayenin mekânsal dağılımındaki değişimdir. Küreselleşen dünyaya uyabilme bakımından liberal ekonomik politika sonucu izlenen dışa dönük piyasa modeli, Anadolu kentlerindeki girişimcileri de hareketlendirmiş ve onların dış ekonomiyle bütünleşmesini sağlamıştır. Bu gelişmenin Türkiye’nin yerleşme yapısında gözle görülür değişimler yaratmıştır. Altyapı yatırımlarıyla beraber iletişim ve ulaştırma yatırımlarına da ağırlık verilerek ülke genelinde kentleşme ağının bütünleşmesi sağlanmıştır.

Türkiye’de kent büyüklüğü bakımından bölgeler arası ayırım, kentleşme düzeyinin dağılımında bir dengesizlik yaratmıştır. Kentleşmenin bölgesel dağılımının belirlediği coğrafi model bir toplumsal – ekonomik farklılaşmanın ürünüdür. İllerin ve bölgelerin kentleşme düzeyleri, gelişmişlik dereceleriyle doğru orantılıdır. Kentleşme dereceleri yüksek veya düşük olan bölgeler aynı zamanda ülkenin gelişmiş ya da azgelişmiş bölgeleridir. Bir bölgede her kentin, kentleşmeden aynı ölçüde pay almadığı ve belli kentlerin büyüdüğü anlaşılmaktadır. Bu durum bölgelerarası dengesizliğin gözle görülür yansımasıdır (Sencer, 1979: 84). İşte bu dönemde uygulanan teşvik yasalarıyla dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Anadolu kentlerindeki girişimciler de bu durumdan en iyi şekilde yararlanmış ve bölgesel nitelikte farklı kentler de gelişerek, kentleşmede bütünlük sağlanmaya başlanmıştır.

SONUÇ

Yerleşik mekânlar açısından ilk kentsel alanlar öncelikli olarak dinsel yapılanmalar etrafında doğmuştur. Kentler surların ve kalelerin çevrelediği, yine zamanla surların çevresinde görülen yerleşkeler şeklinde oluşmuştur. Günümüz anlamıyla kent, Ortaçağ Avrupası’nda ortaya çıkmış ve Sanayi Devrimiyle gelişip bu günkü halini almıştır.

Zamanla yoğunlaşan tarımsal gelişmeler ticareti oluşturmuştur. Artan ticari gelişmeler para ekonomisini yaratmıştır. Para ekonomisi sonucu tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Tüccar sınıfı ticari hareketliliğini serbestçe gerçekleştirebilmek için kendisine yeni yerleşim alanları aramış ve surların ve

kalelerin dışında yeni yerleşim merkezleri oluşturmuştur. Buralarda pazaryerleri kurulmuş ve kentsel yaşam ticari ilişkilerle kırsaldan ayrılmaya başlamıştır. Kent, insanlar için yeni iş olanakları sağlamış, zanaatçılık gelişmiş, ticaret yolları kara ve deniz taşımacılıyla beraber ticari ilişkiler kişiler arasında örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır. Kentler nüfusun belli bölgelerde yoğunlaşmasını sağlamış, mekânları heterojen bir yapıya dönüştürerek yeni kültürlerle tanışmayı olanaklı kılmıştır. Yeni kaynaşmalarla ortaya çıkan düşünsel değişim; sanat, bilim, siyaset, din, teknoloji alanlarında da köklü değişikliklere neden olmuştur. Kentler; eğitim, sanat, bilim kurumlarının merkezleri konumuna gelerek, insan hayatının yaşamsal merkezini oluşturmuşlardır.

Kentler, tarihsel süreçte insanların çeşitli gereksinimlerinin ürünü olarak sürekli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme sürecinde hem insanlığın birikiminin gelecek kuşaklara taşıyıcısı, hem de taşıdığı uygarlık birikimi ile insanoğlunun geleceğini şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Sanayi Devrimi ile birlikte kırsal yaşam azalmış, kentsel yaşamın ön plana çıkması sonucunda kent, insan hayatının en önemli fiziki ürünü ve insan hayatını yönlendiren en önemli yapı haline gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra tarımsal ekonomiye önem veren ekonomiler sanayileşmeye doğru yönelmişlerdir. Bu süreç ülkelerin hızlı bir kentleşme hamlesinin içine girmesine sebep olmuştur. Tarımsal alanda makineleşmeyle birlikte kitlesel anlamda nüfus hareketlerinin gerçekleştiği kentler demografik bir takım niteliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve beraberinde bir takım sorunları doğurmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası liberalizasyon sürecinin içinde kendisini bulan ülkemizde benzer bir şekilde makineleşme ve sanayileşme hareketleriyle birlikte kırsal kesimde meydana gelen işsizlik ve işsiz kitleler kente doğru bir hareketin başlamasını sağlayarak beraberinde diğer az gelişmiş ülkelerde de karşılaşılan problemlerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Kültürel ve sosyal alanda benzerliğin bulunmadığı ülkemizde bu kitlesel hareketler beraberinde kent dokusuna ait olan birçok sorunları ortaya çıkarmıştır.

Kentleşme, genellikle iç göç hareketinden kaynaklanan yapısal bir değişikliktir. Bu iç göçle yaşamlarını kırsal kesimde sürdürenlerin bu yaşam yerlerini terk ederek kentlerde, tarım dışı işlerde hayatlarını kazanarak yaşamaya başlamaları anlatılır. Her ulusun sanayileşme yolunda yaşaması gereken bir dönem olan kentleşme, tek yönlü bir yer değiştirme ve aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm sürecidir. Kırsal kesimden kentlere doğru başlayan bu süreç, zamanla kalkınmanın bölgelerarası farklılık göstermesiyle kentten kente doğru da yaşanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde, göçlerle kentleşme hızını ve oranını artıran kitleler, özellikle büyük ve gelişmiş kentlerde yığılmalara neden olmakta; fakat nüfusu imkânlarından daha hızlı artan kentler göçmen kitlelerinin ihtiyaçlarına cevap vermede sıkıntı yaşamaktadır. Kentteki mekânlar, işgücü piyasası, doğal çevre, toplumsal ve kültürel ilişkiler de kente yeni gelenlerle tekrar yoğunlaşmakta, toplum her yönüyle içine aldığı farklılıklarla dönüşmektedir.

İkinci Dünya savaşından çıkmış bir dünyada, çok partili bir siyasal yaşama girmeye çalışan Türkiye, hızlı bir kentleşme beklentisi içinde değildi. Zaten Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesindeki temel politikası nüfusun kırdaki tutulması ve kentleşmenin önlenmesi yönündeydi. Türkiye, çalışan nüfusun işçileşmesini ve kentleşmesini tehlikeli görmüş ve sosyal rahatsızlığın kaynağı olarak görmüştür. Ancak küreselleşen bir dünyada sanayileşmeyle paralel yürüyen kentleşmeyi engellemek mümkün değildir ve önlenememiştir.

Kentleşmenin kendisi toplumsal ve ekonomik değişmelerin bir sonucu olmasına karşın, Türkiye'nin gelecekteki siyasal ve toplumsal yapısını biçimlendirecek olaylardan biridir. Kentleşme, kentsel olanakların büyük nüfus kesimlerinin yararına sunulması sonucunu doğuracak bir olanak ve hizmetleri daha da yetersizleştirme sürecini belirlemektedir. Ayrıca kentleşme, ülkenin çeşitli bölgelerinde de, bu bölgelerin toplumsal ve ekonomik gelişme düzeylerine göre değişik görünüm kazanmaktadır. Bu değişik görünümlerin temel niteliği, bölgeler arası dengesizlikleri pekiştirmektedir. Bölgeler arası dengesizliğin artması ile birlikte, büyük kentlerde, kaynaklar ile gereksinimler arasında görülen uyumsuzluk, kentleşme süreci içerisinde gittikçe büyümektedir. Kaynakların dağılımı yönünden planlı etkinlikler yapılmazsa ve gerekli önlemler alınmazsa, yakın bir gelecekte, büyük kentlerdeki yaşam olanakları dayanılmaz bir nitelik kazanacak ve bölgeler arası dengesizlikler, bütün toplumu sarsacak bir düzeye erişecektir. İster belli önlemler alınsın, isterse alınmasın, Türkiye'nin yakın gelecekteki kaderi, kentlerde belirlenecektir. Kentleşmeyi etkilemek ve denetim altına almak ve kentleşmenin doğurduğu sosyal değişimi önleme konusunda yapılacak bütün çabalar, olsa olsa kentleşmenin hızını önler, fakat kentlerin etkisini hiçbir biçimde azaltamaz. Kentleşme, gelecekteki Türk toplumunun anahtar noktalarından biri olacaktır.

1980 öncesi dönemde kentle bütünleşmenin bir yolu olan hemşerilik ilişkileri ve bu ilişkiler üzerinden kurulan dayanışma ağları, 1980 sonrasında tam ters işlev görmekte ve kentlerde içe kapalı cemaatlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Son yıllarda medyada yaygın olarak kabul gören varoşlar, arka mahalle gibi terimlerle ifade edilen kente küskün, gelecek umudu olamayan kitlelerin kentsel alanlarda radikal söylemleri olan grupların etkinilerinin içine girdikleri düşünülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra kent içi farklılaşmalara kültürel-etnik-dini boyutlar eklenmekte, oldukça karmaşık bir ayrışma/dayanışma sürecinin Türkiye kentlerini etkisi altına aldığı gözlenmiştir.

Kentleşme sürecine katılanların tümü, yerleşme, iş bulma ve kentte var olmayla ilgili bütün sorunlarını kendi çabalarıyla ve tesadüfleriyle çözmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda, grupların ilişkileri tanıdık ilişkilerine dayanmıştır. Bu tür dayanışma ilişkilerinin toplumsal ve bireysel sonuçları biçimsel, kurumsal düzenlemelerin olduğu durumdan farklı olmuştur. Türkiye'de ki kentler de biçimsel olmayan dayanışma ilişkileri örgütsüz, geleneksel cemaatçi toplumlara has değerlerin ve yapılanmaların sürdüğü bir ortamda alanını genişleterek yerleşik bir hal almaya çalışmıştır. Bu anlamda kentler, Türkiye'yi anlamanın ve yönetmenin ana mekânı olma yolunda önemlerini giderek

artırmıştır. Bir toplumsal ve fiziksel mekân olan kent, Türkiye'nin son yıllarda geçirdiği değişimi ve dönüşümü anlamak için önemli bir başlangıç noktasıdır.

Türkiye'nin kentleşme yapısı şüphesiz Batılı ülkelerden farklılık gösterir. Bu durumun en büyük sebebi sanayileşmenin ve teknolojik gelişmenin Batılı ülkelere göre geç başlamasıdır. Türkiye'deki kentleşme olgusu ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerin başında gelmektedir. Bu durum sadece tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir. Türkiye'de kentleşme süreci, kamusal düzenlemelerin ve kentsel kurumların denetimi ve yönlendirilmesi altında, yani planlı olarak başlamadığı görülmektedir. Bundan başka bu süreç, kamu otoritesince kuralları belirlenen, açık piyasa mekanizması koşulları içinde de gerçekleşmemiştir. Türkiye'de kentleşme, geleneksel iktidar-toplum ilişkilerinin belirlediği, merkeziyetçi ve otoriter kurullarla işleyen kurumlar, güçsüz yerel yönetimler ve popülist politikaların beslediği enformel örgütlenmelerin karşılıklı etkileşiminin oluşturduğu bir ortamda gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, Rana, **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitapevi, Bursa, 1998
- Başol, Koray, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984
- Begel, E. Ernest, "Kentlerin Doğuşu", (Çev: Özden Arıkan), **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı: 8, İstanbul, 1997, s. 7-16
- Benevolo, Leonardo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, (Çev: Nur Nirven), Alfa Yayınları, İstanbul, 1995
- Bookchin, Murray, **Kentsiz Kentleşme**, (Çev: Burak Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999
- Bumin, Kürşat, **Demokrasi Arayışında Kent**, İz Yayınevi, İstanbul, 1998
- Childe, Gordon, **Tarihte Neler Oldu**, (Çev: Mete Tuncay, Alâeddin Şenel), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990
- Çakır, Sabri, **Kentleşme ve Gecekondu Sorunu**, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2007
- Huberman, Leo, **Feodal Toplumdan 20.yy'la**, (Çev: Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Işık, Oğuz, "Kenti Düşünmek Kent Üzerine Düşünmek", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Mayıs-Haziran 1999, Cilt 14, Sayı: 3, s. 66-79
- Işık, Şevket, "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri", **Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi**, No: 14, İzmir, 2005, s. 57-71
- Karakaş, Mehmet, "Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı: 1, 2001, s.121-132
- Kartal, S. Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Yurt Yayınları, Ankara, 1983
- Kartal, S. Kemal, **Kentleşme ve İnsan**, TODAİE Yayınları, No: 175, Ankara, 1978
- Keleş, Ruşen, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, İmge Yayınları, Ankara, 1998
- Keleş, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınları, 2008, Ankara

- Keleş, Ruşen, **Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961
- Mazı, Fikret, “Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı: 10, 2008, s. 34-48
- Mumford, Lewis, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, (Çev: Gürol Koca-Tamer Tosun),Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007
- Niray, Nasır, “Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 9, Güz 2002, s. 3-27
- Osmay, Sevin, “1923’ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü”, **75 Yılda Değişen Kent ve Uygarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998
- Özer, İnan, **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişim**, Ekin Kitapevi, Bursa, 2004
- Sencer, Yakut, **Türkiye’de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979
- Sezal, İhsan, **Şehirleşme**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992
- Soysal, Mümtaz, **Dinamik Anayasa Anlayışı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969
- Şengül, H. Tarık, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İmge Kitapevi, Ankara, 2009
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998
- Tekeli, İlhan, **Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009